

„Nagyon szeretek szolgálni”

Albert Zsuzsa beszélgetése Bihari Sándorral

ALBERT ZSUZSA: *Régi munkás lakóteleppel, a Wekerle-teleppel szemben épült az új városnegyed, ahol Bihari Sándor, a költő most él. Az előbb beszélgettünk a gyerekkoráról, gyerekkora városáról, Kisgyőrről, úgy érzem, azért szereti ezt a városrészt, mert Diósgyőrrre emlékezteti. Van a kötetében egy vers, magyar költőre jellemzően helynevekből. Így kezdődik:*

*Lapos Egyesfa Homok Kerekhegy
Vadas Várerdő Kőporos Mocsolyás
Lófő Kőlyuk-Gallya...*

BIHARI SÁNDOR: Ezt én azért állítottam össze, mert nekem azt sugallta, hogy olyan, mint a népköltészet. Még szegény Kormos Pista is olvasta frissen. Egy helységnév, egy falunak egy részlete, megnevezése olyan, mint a népköltészet. Gyönyörű szavak, s ez mind gyakorlati név, mindegyik mögött van valóság. „Teknővölgy Hintós... Királyszéke – állítólag IV. Béla, mikor a Muhi pusztáról menekült, ott pihent meg. Ezért lett Királyszéke. De Tinódi Lantos Sebestyéntől tudom, hogy Eger mellett is van Királyszéke. Ez is útirányba esik IV. Bélának, azt hiszem, úgyhogy elképzelhető, hogy egyik a másikat igazolja.

– *Diósgyőr, Miskolc, a Bükk hegység, ez volt a gyerekkor színtere.*

– Igen, Kisgyőr egy 1700 lelket számláló falu, Miskolctól délnyugatra, Lillafüredtől délre. Bükkzentkereszt, Bükkzentlászló.

– *Annak idején a királyi Magyarország területe volt, a végek vidéke.*

– Igen, a végek helye, egy fura falu egyébként, van olyan utcája, amelyikről egy marék földet sem lehetne fölszedni. Kő meg kő meg kő. Ahol nincs kő, ott is a föld alatt ötven centiméterre már kő van. Egy szakadékbán van az egész falu, amelyről a szél, víz, lemosta a földet, és meztelen, csupasz kő. Azért sok versemben szerepel a kő, ezt valahol úgy fogalmaztam meg, hogy nekem a szülőföldem is kőből van. Ez valóban szó szerint így van. Nem is lett igazában úgy falu, ahogyan a legtöbb magyar falu, hogy búzát, árpát természetnek, krumplit természetnek, ez olyan értelemben is csak félig falu, a parasztok is csak félig parasztok, mert többnyire bejártak a közeli diósgyőri vasgyárba dolgozni. Az én származásom is ezért eléggé tisztázhatatlan, hogy én paraszt vagy munkás származású vagyok-e. A falu és a falu lakossága ilyen határeset. Ami nem olyan rossz, mert gazdagította az én életemet is, tulajdonképpen parasztok között épp úgy otthon érzem magam, mint munkások között. Az én gyerekkori élményemet innen éppúgy szedtem, mint onnan.

Kisgyőr

*Kisgyőrnek tartunk s valóságos japán tájképek hevernek előttem
keskeny, fehér nyomokkal, amelyeket tehenek jártak ki a dombon*

*a zöld táblákban
golya sétál vakító plasztikonban és fekete frakkban, fínt a
magasban ózsuta legelészik
Szép, nagyon szép itt minden.*

(Kassák Lajos: *Hálaének*)

*Nagygyórnak írta Anonymus Diósgyórt,
mielőtt elültették a föld és a kő
gyűrűi mentén a diófákat, és megnevezték
velük is a helyet. Tíz kilométerre tőle
a falunak is van földgyűrűje, tatárjárás
utáni. Fönn a Halomvár, lenn a Várvoölgye,
a többi a fegyverkovácsok lakják, ahol
lakható. Fölöttük hegycsúcsról hegycsúcsra
lép az idő, mint az óra mutatója terelei
maga előtt az erdőt, a történelmet, mint
az évszakokat. Viszi szél, a víz a földet
a kövekről; már az anyaföld meztelen kő.
Abogy a valóság költi, diktálja az idő,
írom szeretettel, szülőföldem, a neved.*

Gyerekkoromban sokszor, már mint gimnazista, munkásszállásokon húztam meg magamat, mert a munkások úgy csinálták, hogy begyalogoltak Diósgyőrbe, ott a munkásszálláson megaludtak, dolgoztak, és akkor jöttek vissza. S ezt eljátszottam én is mint diák, kinéztem, hogy melyik munkás az, amelyik éjszaka jár munkába, s annak az ágyán aludtam. Aztán kilestem azt, aki délelőtt dolgozik, s annak a biciklijével mentem be a vasgyárból Miskolcra, a gimnáziumba. Így lopkodtam össze tulajdonképpen az életemet.

– *Miskolc Szabó Lőrincnek is pátriája volt.*

– Szabó Lőrinchez tulajdonképpen eléggé nagy kerülővel jutottam el, vagy eléggé későn. Egy albérletben laktam, ahol szabólegények voltak albérlők, egyik szabólegénynek megvolt Szabó Lőrinc összes verse. Így került a kezembe úgy tizenhat-tizenhét éves koromban, az a '43-ban kiadott Szabó Lőrinc összes, amelyet akkor elkezdtem olvasni, és emlékszem rá, hogy rám úgy hatott, annyira tömény, kemény, sűrű volt, hogy én Szabó Lőrinctől akkor fejfájást kaptam. Szóval, nem tudtam oldottan, könnyedén fölfogni és élvezni a verseit, lehengettem, letiport. Nem tudtam hirtelen megemészteni.

– *Debrecenbe egyetemre került, Szabó Lőrinc annak idején a Református Kollégiumba. Mit jelentett Debrecen?*

– Azt hiszem, fontos és lényeges dolgokról van szó, nekem Debrecen tulajdonképpen az első igazi várost jelentette. Mert valójában Miskolc volt az első város, de az nem úgy volt város, ahogyan Debrecen az volt. És Debrecenben ott volt Csokonai Vitéz Mihály, aki annyira ott élt, hogy nem csodálkozott volna az ember, ha egy sarkon befordul, és találkozik vele. Debrecenben Csokonai Vitéz Mihály jelen volt, jelen volt Fazekas Mihály is, jelen volt Tóth Árpád is, és nekem Debrecenben ez volt a nagy él-

mény, hogy a falakból is, mindenhol egy szellemiség áradt, amit én korábban Miskolcon nem találtam meg, sőt, nagyon hiányoltam. És az, hogy Szabó Lőrincsel én így rátaláltam, és későn tulajdonképpen, megdöbbentő nekem, mert sok hasonló találkozás és eset volt az életünkben, de ezek a körülményekből következtek. Amikor én órára találtam, akkor már nem nagyon kellett keresni önmagam, már önmagamnál voltam, hiszen már érettségi után, egyetem előtt meg egyetem közben voltam. Szabó Lőrinc számomra azért volt nagy élmény, mert úgy nagy költő, hogy azt nyújtotta, amire nagy szükségem volt nekem, hogy olyan dolgokban erősítsen meg, amelyeket én sajátomnak éreztem, de még nem mertem vállalni. Bizonytalan voltam benne, és ő a nagy költői erejével megerősített abban, hogy igen, szabad annak lenni, sőt.

– *Én úgy fogalmaztam meg, hogy a maga verseire valami kesernyés, ironikus józanság jellemző. Erős felelősségvállalás, magyarságvállalás. Európában való létünk problémái újra meg újra feltűnnek a verseiben.*

– Nagyon hatott rám Tinódi Lantos Sebestyéntől kezdve Csukás Pistáig mindenki. Engedtem és szerettem, hogy hassanak rám, a legérzékenyebb korszakomban mindennapos olvasmányom József Attila volt. Tulajdonképpen ő nevelt föl engem szellemileg. Nagyon jókor kaptam tőle azt, amit kaptam, de mindig találtam egy újabb nevelőt. Az előbb szoltunk Szabó Lőrincről, vele is akkor találkoztam, amikor nagy szükségem volt rá. De említettem előbb Debrecen és Csokonait. Annyira gazdag volt ez a névsor, amelyikkel én találkoztam, és úgy nyílt ki bennem, hogy ma is együtt érzem Csokonait és Apollinaire-t. Rokon bennem Csokonai és József Attila, és természetesen az. Nekem ezek azért voltak nagy élmények és nagy erősségek, mert bátorítottak abban, hogy vállaljam önmagam, az legyek, aki vagyok, merjem a valóságot a maga sokrétűségével, gazdagságával belevinni a versbe.

Három szál nárcisz

*Ez a három szál nárcisz állt-e a vázában a fejemenél?
Nem, de akkor mitől lett tele az
emlékezetem Csokonai Vitéz Mihállyal, a kórterem
a nárcisz illatával? Örültem, hogy az agyam
tud emlékezni. S lépkedni tud az emlékezetével újra,
mert mégiscsak ettől a virágtól jutott el,
ettől az illattól Csokonai Vitéz Mihályhoz, és hirtelen
hangosan meg is szólaltam: Földiekkel
játszó égi tünemény, és mintha az egész költemény
ott virágozott volna körülöttem, az istenségnek látszó csalfa vak
Remény! Pedig kívül-belül minden fehé,
a tél, a bútor és aki körülöttem él, és mondta, próbálta mondani velem,
hogy... Földiekkel játszó égi tünemény.*

– *Hosszú ideig volt folyóiratszerkesztő, a Televízióban irodalmi szerkesztő, és az Új Írásnál is. Van olyan verse, ahol elmondja, milyen gyönyörűség friss verset kézbe venni.*

– Nagyon szerettem szerkeszteni, és mertem is. Sokszor mondták kollegáim, hogy merem ezt vállalni, hogy merem biztos lenni az ítéleteimben! Nem tudom, nekem

mennyi és milyen tehetségem van, de egy tehetségemben mindig biztos voltam: abban, hogy megérezem, meglátom, fölismerem, ami jó. Még akkor is, ha nagyon idegen tőlem. És dacból, vagy nem tudom miből, akkor is mellé állok, ha lélekben önmagammal szembe kell állnom. Mindig a tehetésesnek van igaza. Mindig ezt éreztem, és ezért szerettem csinálni a szerkesztést, főleg az *Új Írás*nál, de szerettem a Televíziónál is, ahol író portréfilmeket csináltam.

Először tüntetésből. Volt akkor olyan kategória, hogy Musz! Nincs mese, meg kell csinálni. Általában politikai kényszerűségből, de az én első Musz dolgom a Féja Géza-portréfilm volt. Éppen azt akarta mindenki, hogy ne csináljam meg, amikor nekem muszáj volt vállalni, amit nem akartak ott tulajdonképpen, hülye, billegő helyzetben voltam. Féja Géza portréfilmét vállaltam akkor, amikor nem tudtam még azt sem, hogy eszik-e vagy isszák. Beleugrottam egy medencébe, nem tudtam, hogy hány centi víz van benne, és így tanultam meg. Aztán eljutottam a Nagy László-portréfilmig, Kormos Pista-, Vas István-, a Déry-portréfilmig, s ha én valamire lehettem büszke, akkor én ezekre a portréfilmekre nagyon büszke voltam. Csak mikor a vége felé jártam a filmkészítésnek, akkor éreztem meg, hogy egy magyar nemzeti filmtárra lenne szükség, mint hangtárra is, ahogy magyar nemzeti könyvtár a Széchényi Könyvtár. Hogy ezekből a filmekből mi és mennyi maradt meg, és mennyi marad meg, és hogy fogják bírni az időt, az időjárás viszontagságait, nem tudom. De ezek nagy élmények meg emlékek voltak. Sőt, még halottakról is próbáltam úgy portréfilm készíteni, hogy azoknak a véleményét, emlékeit gyűjtöttem csokorba, akik még személyesen ismerték, találkoztak velük. Így lett portréfilm Nagy Lajosról, akit nagyon szeretek. Tamási Áronról már a halála után.

– *Tamási Áront ismerte?*

– Igen, sok éjszakát beszélgettünk át Visegrádon, egy üveg bor mellett, és Tamási Áron azért volt többek közt érdekes ember számomra, mert nagyon tudott beszéltetni. Én egész éjszakát beszéltem, ő ült és hallgatott. És én nem fogtam be a számat, és mondtam és mondtam, és mondtam, nem kérdezett ő, csak ült és hallgatott. De amit mondott, azt mindig megjegyeztem, még ma is tudok utcákat, házszámokat, amiket kért, hogy jegyezzem meg.

– *Hogy találkozott Szabó Lőrincel?*

– 1956-ban Miskolcon én TIT-titkár lettem, és a miskolci TIT-ben az értelmiségi klubot is vezettem. '56-ban nagy becsülete és rangja kezdett lenni a mai magyar irodalomnak, nem véletlenül, mert igazán tisztán és szépen politizálni ott lehetett. És én indítottam egy mai magyar irodalmi sorozatot a TIT-ben. Ebbe tartozott Szabó Lőrinc is. Kitűztem az est idejét 1956. október huszonharmadikára.

– *Erről én tudok, akkor ott volt Szabó Lőrinc, csak nem tudtam, hogy maga hívta.*

– Hosszú lenne elmesélni, hogy ez miért így meg miért úgy alakult, ezt nekem senki nem hitte el, főleg a rendőrség nem, azt hitték, hogy a forradalom elő volt készítve stb., és én abban részes voltam. Annyira elő volt készítve, hogy az estet Illyés Gyula vezette be, ott volt Szabó Lőrinc lánya is, ő mondott verseket, és ott volt Szabó Lőrinc, akinek megadott, hogy a szülővárosa halála előtt egy évvel meghívta. Hogy én ebben szerepet vállalhattam, utólag nagyon-nagyon örülök. Én őt nem ismertem, senkit sem ismertem, kisgyőri falusi gyerek honnan ismerte volna. Viszont ismertem és nagyon szerettem Füsi Józsefet, és tudtam, hogy Füsi József meg Szabó Lőrinc sógorok. Mikor ötvenhat szeptemberében volt egy íróközgyűlés, s ezen részt vettem, meg-

kértem Füsít, hogy mutasson be engem Szabó Lőrincnek. Ha most már itt tartunk, föl-olvasok egy versemet, mert pontosan erről szól, és nem tudom úgy elmondani, ahogy a verset megírtam.

1956, a budapesti új Városháza folyosóján vagyunk, ott van Szabó Lőrinc, ott van Illyés Gyula, mindig együtt voltak akkoriban, és ott vagyok én.

Óriások játszanak

„Hallod, mit mond ez a két süvölvény?!” – Szólt oda Szabó Lőrinc a folyosón Illyés Gyulának, s mindjárt folytatta is a már figyelő arcnak: „Hívnak Miskolcra, haza!” – Kis öröm és hitetlenség bujkált a hangjában. „Eredj!” Válaszolta tüstént Illyés mint maga a bizonyosság. „Eredj nyugodtan.” – Mondta még egyszer, mint aki aggodalmat oszlat el, miközben Szabó Lőrinc oldalgott feléje, s nevetve bangosan felelte: „De gyere te is, te »sztálinista!«” – S feléje dőlt, vállával újra és újra meglökte Illyés vállát, már együtt nevettek, élcelődtek; Illyés is a vállával Szabó Lőrinc vállának dőlt, megint és megint, viszonzva a játékot: „Na jó, te »hitlerista«, megyek!” – Dülöngéltek szinte, és tartották egymást a testükkel, mint két rakoncátlan óriás gyerek. Vállukra forrva a történelem, körül tág körben bokájuktól a homlokukig Európa.

Ez volt a meghívás, én nagyon sokat dolgoztam ezért, mert ehhez sok pénz kellett, nem volt, mindenkit beszerveztem. A pártot, a népfrontot, az egyházat, az írószövetséget, mindenkit. Mindenki pénzt adott, a Borsod megyei Pártbizottság első titkára autóját kértem kölcsön, az ment föl a Volkmann utcába Szabó Lőrincért meg Illyésért. Egyszerre jöttek, gyönyörű, Istenem, mikor ötvenhat október 23-án délben várom őket, és ebédelőnk, később azt mondta Illyés, hogy mikor a Sztálin-szobornál jöttek el a kocsi-val, Szabó Lőrinc a fülébe súgta, hogy „meddig fog még ez itt állni?!” S aztán este az volt, hogy „no Lőrinc, ha minden óhajod ilyen gyorsan teljesedne!” Mint ahogy ez teljesedett. Illyés vezette be az estet, Gáborjáni Szabó Klára és Nagy Attila mondott verseket, mire véget ért az est, és vacsoráztunk, már az MTI helybéli tudósítói jöttek mondani, hogy mi van Budapesten.

Vártuk, hogy lesz valami, hiszen nem volt ez minden előzmény nélkül, de este már tudtuk, óráról órára, hogy mi történik. S akkor én fölvittem őket az értelmiségi klubba, a munkahelyemre, és ott töltöttük az éjszakát. Másnap már vonultak be a szovjet katonák.

– *Már másnap? Huszonnegyedkén?*

– Igen. Egész este vonultak. Órákon át. Jöttek és jöttek és jöttek. És Illyés – mert a miskolci Nemzeti Színház a Széchenyi utcán van – ott állt karba font kézzel, és késő délután, éjszakáig nézte. És a szovjet katonák jöttek és jöttek és jöttek. Megálltam tőle vagy öt méterre, nem volt még egy ilyen pillanat az életemben, úgy álltam meg, hogy no most ezt megnézem. Ilyen nincs, csak egyszer. Hogy jönnek itt a katonák, itt van Miskolc, itt van Magyarország, 56, ami nem tudjuk, hogy micsoda, hogy mi lesz belőle,

és itt áll Illyés. Összefont karral, és ezt nézi. Azt tudtam, hogy Illyés nagyon nagy költő, tudtam, hogy Szabó Lőrinc nagyon nagy költő, ő nem tudom, hogy akkor hol volt, másnap neki is megvolt a szerepe, de ezek olyan rendkívüli napok és órák voltak, hogy ezt nem volt nehéz fölismerni. És nem volt nehéz nem hazamenni. Nem borotválni, nem mosakodni, egy hétig az utcán volt az ember.

– *Ezért csukták le magát?*

– Tulajdonképpen nem ezért. Mert engem nem volt miért lecsukni. Egyszerűen, ha van 56, és ötvenhatban le kell csukni, predestinálva voltam legalábbis. Ha én Pesten vagyok, akkor nem szól hozzám senki. De Miskolc kisváros volt, de büszke volt arra, hogy ő az ország egyik legnagyobb városa. És ha Pesten írókat csuknak be, akkor legalább egyet Miskolcon is be kell csukni. A hülyeségek sorozata. Azért csuktak be, mert egyébként benne szerepelt egyszer a Szabó Lőrinc-ügy is, de hát ez már csak úgy rá volt dobva, úgy a végén.

– *Abogy olvastam a kötetét, észrevettem, hogy Magyarország szerepe Európában végig foglalkoztatja, például Dobó Istvánról többször is ír, azt mondja: „Szemelget Európa rózsafüvéért, aranyból, de a győzelem zsványsággá könyveltetik.” A „hova lett,” a „hamu fölött áll” mondatokban „bujkál, kiűközik a rubrika rácson, az a fogyó eszköz Magyarország”.*

– Igen, mert erről is filmet akartam csinálni, mint Illyésről, csak se idő, se energia, a lényeg az, hogy azt kevesen tudják, erről a történelem nem tanít semmit: amikor Dobó István világra szóló győzelmet aratott a török felett, és ujjongott mindenki, és ünnepezték, az egyház örült, akkor megjelentek a kancellária emberei, és elszámoltatták Dobó Istvánt, leltárt csináltak a várban. Hogy ennyi harcos volt, ennyi szalonna, ennyi disznó, ennyi kolbász, na hát hova lett az a töméntelen sok szalonna? Amikor ennyi ember ennyi idő alatt ennyi szalonnát nem fogyaszt el. Azt nem lehetett mondani, hogy kérem, kidobáltuk és tüzet raktunk belőle és máglyát, nem fogadták el. Akkora leltárhiány volt az egri győzelem után, én ezt szerettem volna megcsinálni, végül Dobó otthagya az egészet, mert a kancelláriát nem érdekelte, hogy győzött, de hol a szalonna?! De hol a bor? Hol az állóeszköz, hol a fogyóeszköz? Ott volt a villogó, szigorú szemüveg, amit Dobó nem tudott legyőzni. És hagyta az egészet. Én ezt legalább egy picike versben akartam megírni. Egyébként ez az ellentét, ez a leggyőzhetetlenség ma is jelen van. Ezt úgy hívják, hogy bürokrácia.

– *Valahol azt írja a közép-európai léttel kapcsolatban, hogy dolgozom, írok komoran egy akácot, hogy megkösse magam. Az ember arra gondol, hogy én vagyok a föld, amit az akácok kötnek meg, mégpedig futóhomok, szinte széjjelmállók, hogy valamivel, az írással kötöm meg magamat. Az tart Európában, és az tart meg magamnak.*

– Az a helyzet, hogy ezek mondatok, amelyek a papíron megmaradtak, de ezeknek az értelmezéséhez meg a létrejöttéhez hozzá tartozik mindig a körülmény, a környezet, a légkör. Az, hogy én börtönben voltam, voltam Vácott, voltam Tökölön, ezt végigcsináltam. Utána kijöttem, elmentem segédmunkásnak, ezt valahogy rendezni kellett magamban, hogy ez hogy is van, és én soha nem tudtam kimondani ezt a szót, soha nem is fogadtam meg, csak figyeltem magam, és éreztem magam, hogy én ezt a szót, hogy ellenforradalom, nem tudom kimondani. És sose mondtam ki.

– *Én se.*

– De nem fogadtam meg önmagamnak, hogy nem fogom, csak nem mondtam. És tulajdonképpen az, hogy az ember ilyen alakult, mert és nem is tudom, hogy mihez voltam hű, pusztán egyszerűen magamhoz. Csak magamhoz. Mert én amit csináltam,

azt mindig azért csináltam, mert magamnak tartoztam vele. Ha magamnak nem tartoztam volna vele, nem csináltam volna. De mert tartoztam, csináltam.

Szabó Lőrinc Miskolcon

*Nem tudtam, hogy az az utolsó
alkalom hazajönnie, mert elmegyünk
mind a ketten, ő a halálba, én a
börtönbe, mégis hazabívtam, és most
boldog vagyok, hogy sikerült szülőföldjét
utolszor visszaadnom neki, és hogy egyszer
az asztalánál vele ülhettem. Úgy ment
a Széchenyi utcán, hogy szinte botja lettem,
akire roskadtan rátámaszkodott, és sírt
a vállam fölött, mert köröttünk a történelem
történt; és túl a „deszkatemető” az
édesanyja sírjával, majdnem fölöttünk
az Avas zöldaranyban, ahova leült egy
szoborban végképpen múlhatatlanul.*

Illyés arca

*Keresztbe font karral áll Illyés Gyula
a miskolci színház arkádja mellett,
mögötte a színház, ahol Dózsa György
beszélt, forradalmat csinált parasztjaival,
a történelem és Illyés tolla szerint,
az ő parasztjaiért,
és ahol Kossuth Lajos beszélt, detronizált
és vitázott a szerző magyarjaiért,
aki itt áll késő délutántól az éjszaka kezdetéig.
Néz döbbenetbe merevült arccal a Széchenyi utca felé,
ahol maga a nyomorult történelem vonul jelen időben,
északról délre, de keletről nyugatra,
akár egy hajszó tankokkal Európán át,
a hazában, és a hazából.
Nem a jó szót hozza, hanem a némaságot,
a valóságtól eltérített mondatokat.
Az ő arcán olyan idő, amelyben fölcseréli
egymást a múlt és jövő.
A hegyekben, fákban és vizekben
rémület és szorongás.
De az arcában az ország!*

– *Valami olyasmit ír, hogy most válik a jelen történelemmé. Mindig is így nézte. De azt hiszem, hogy az irodalomtörténetet is nézhette, nemcsak Illyést, hanem ami kialakult az Új Írás körül, Kormos körül. Ott volt egy egész csapat, akiknek a nyomait föl lehet fedezni a könyvében. Nem tudom, mi volt a legnagyobb dolog az életében, lehetséges, hogy éppen azok az emberek, az írók, akikkel, maga is író lévén, együtt volt, együtt csináltak valami újat. Ír Csukásról, Kalászról, Nagy László, Juhász: itt felnőtt egy nemzedék.*

– Én nagyon jól éreztem magam az Új Írásnál, ma, mikor maga megérkezett, és vittem be magának kávé, akkor tettem egy megjegyzést, már nem tudom, hogy mit, azt hiszem, maga sem figyelt fel rá, lényeg az, hogy fölillant bennem az a gondolat, hogy amikor a tévében vágtuk a filmeket, mindig szerettem elmenni, és a munkatársaknak főztem egy kávé, és hoztam nekik kávé. Mindig jól éreztem magam attól, hogyha a környezetemben kellemes, jó érzést keltek. Tulajdonképpen ilyen értelemben nagyon szerettem szolgálni. Én nagyon szeretek szolgálni. És rangnak érzem.

– *Mint a papok.*

– Igen. És az Új Írás, a tévé nekem nagy lehetőséget adott a szolgálatra.

– *Tudja, hogy ezt mi, rádiósok is valljuk, és ezt tesszük. Már aki ad magára.*

– De az nem véletlen, hogy kik kerülnek és hava kerülnek. Az, hogy az életben, a társadalomban ki hol van, és mit csinál, a legtöbb esetben, legjobb esetben majdhogynem törvényszerű. Szóval, én szerettem szolgálni, én boldog voltam, és büszke vagyok ma is arra, hogy én mennyi gyönyörű nagy magyar verset ajánlhattam közlésre, és adtam le. Büszke vagyok arra, hogy amikor 1976-ban jött április 11., s én eldöntöttem, hogy szerkesztek egy költészeti számot az Új Írásban, azt mindenki eldöntheti, de én azt is eldöntöttem, hogy azt mondom Kormos Pistának, Pista, írd egy verset József Attiláról. Ezt könnyű mondani, de úgy mondani, hogy Kormos megfogadta, és megírta, és azt mi leközlöttük, s utána azt mondtam: Pista, ezt írd le nekem kézírással! Kormosnak nincsenek kézíratai, mert eldobta, tulajdonképpen egyetlen verse, ami kéziratban megmaradt, ez a *Vád* című, gyönyörű kis remekmű. Később, amikor Domokos Mátyás szerkesztette Kormos összes verseit, elvittem neki, és a fedőlapjára ráfotóztatták ezt a verskéziratot, a gyönyörű kis verset. Szóval én az ilyenektől nagyon jól éreztem magam, és nagyon boldog voltam, és tulajdonképpen sok minden nem érdekelt a világban, és főleg nem érdekelték a gyűlöletek. Nem tudtam gyűlölni. Fárasztó volt, nem szerettem. Lehúztam tizenhárom évet a tévében, lehúztam tizenhárom évet az Új írásnál, az a rossz most, hogy nincs mit és nincs hol lehúzni.

– *Nem volt ez hátrányos a költőre nézve?*

– Nem. A költőnek minden jó. Ha fölakasztják, ha leszakad a kötél, minden jó. Igazában, ha költő lettem, az Új Írásnál lettem költő. Hogy ilyen közegben élhettem, az, hogy én elmehettem Nagy Lacihoz verset kérni, és vittem, hogy ott volt Juhász, akit én nagyon nagy költőnek tartok, jöttek a kortársak, a kollegák, és olvashattam frissen a verseiket, az nekem mind-mind gazdagodás volt, és önmagam kiforrását segítette. Friss verseket olvasni, amiket még nem látott az idő, amik majd szembekeverülnek az idővel, nagyon szerettem. Nagyon szerettem portréfilmeket csinálni, a kis szélhámosság is, hogy nem tudom, mi van a portréfilmek mögött, ezt kellene elmondani. Most megjelent a Nagy Laci-napló. Van hátul egy jegyzet. Sajnos, nem szóltak. Az, hogy a Nagy Laci-film megvan, egy nagy huncutság eredménye. Kitaláltam ezt, meg kitaláltam azt, és közben erre kaptam kapacitást, de nem azt csináltam, hanem

a Nagy Lacit. A regélő film egyébként gyönyörű dolog, és megvan, de mi regőlni is mentünk, de azért mentünk regőlni, mert nem volt biztos, hogy a Nagy László-portré-filmre úgy meg fogom kapni a kapacitást, ahogyan meg kellene kapnom. Vagy Déry Tibor. Az egész politikai bizottság ott ült a vágószobában, nézte, hogy mit mond Déry. Déryre rászólt a Böbe, hogy Tibor, ötvenhatról nem beszélsz! Egy szót nem ejtett ki ötvenhatról.

Mikor ezek a médiadúlások folynak, mindig eszembe jut, hogy Úristen, mik voltak, meg hogyan voltak akkor, de azért végeredményben mégis megcsináltunk dolgokat. És ezekben azok a gyönyörűek, amelyeket ma már nem lehetne megcsinálni. Mert elment az idő. Nem lehet föltámasztani Nagy Lacit, Kormost, a többieket. Örülök, hogy akkor, amikor lehetett, akármilyen huncutság, kapcabetyárság stb. módján is, de megcsináltuk. És mindig voltak hozzá partnerek. Most ha belenézek a verseimbe: miket írtam meg én ötvenhatról? A hajnali akasztásokat miért tudtam megírni? Mert volt lektor, aki úgy tett, mintha nem látta volna. És ezek megjelenhettek, mind azért, mert mindenütt partnerek voltak. Én ezeket sose hittem, sose hittem, hogy voltak hajnalok, nagy szürkeségek és sárga fények és dobogások a házban, és most kit, most ki következik! S az volt a legrosszabb, ezekben a hajnalokban, az volt a legkétségbeejtőbb és reménytelenebb, hogy el voltunk zárva a világtól. Ezt mi is éreztük. Hát még azok a szerencsétlenek! És az, hogy nem is hitte az ember, nem is remélte, hogy egyszer lesz valamikor alkalma ezt elmondani, hogy ezek a dolgok voltak. És hogy a világtól ennyire elzártan kellett nyomorultul létezni és elpusztulni, ez volt a legszörnyűbb, hogy nem volt egy kéz, amit az ember megszoríthatott volna, vagy egy szem, amelybe bele lehetett volna nézni. És soha nem is hitte, hogy lesz. Hogy lesz. Akkor, amikor ezek a dolgok megestek, akkor az örök rendszerint bejöttek hozzánk, és mindig elmondták, hogy mi volt. Meg volt olyan időszak, amikor az ablakunk oda nézett, ahol az akasztófát fölállították. Akkor korábban költöttek, és átvittek a szemben levő zárkába, hogy ne lássunk az akasztófára. Viszont a zárkánk meg szomszédos volt azzal a zárkával, ahol ő töltötte az utolsó éjszakát. És a két ablak egymás mellett volt, és ő ezt tudta, mert ahogy minket oda átvittek, ő beszélt, mert tudta, hogy ez az utolsó alkalom, hogy elmondja, amit el akar mondani, és hogy az emberek hallják. Ilyen búcsúzásokat hallottam. Azt, hogy ilyen ember hogy viselkedik az utolsó percekben. Mit csinál, mikor hozzák neki a féldeci pálinkát. Mert tényleg hoznak! Vagy megkérdezik, hogy mit kér! Ki hogy próbálja magában tartani az embert.

Keserű

*Elhagytak engem az eszméim, és amikor
elmentek börtönőrnek, engem is
elvittek magukkal. Amíg én a cellaajtóra
meredtem, gyilkoltak is, gyerekeket
és munkásokat. Én már nem ők vagyok.
Mintha lennék saját halottam, úgy feküdtem
a priccsen vallatás után. Aztán az eszméletem,
mint aki arra ébred, hogy a családját
irtotta ki. Adassék, hogy önmagamnak*

*irgalmazsak, számon kérjem magam magamtól,
s ne maradjak soba magammal magamra,
amíg hömpölygeti a Földet a bitang univerzum!*

– Említette József Attilát. Megint hadd idézzek a verseiből. Azt mondja, hogy „Bennem Babits Mihály és József Attila kibékül”. Mit jelent ez?

– Tulajdonképpen József Attila iránti nagy ragaszkodásom és szerelmem, amely természetes, mert akármelyik kortársam ezt elmondhatná, hogy így kötődik hozzá. Kamaszkoromban kezdődött a ragaszkodás és szerelem. Nemcsak a költői, sokkal inkább az emberi fejlődésemre nagyon nagy hatással volt. De aztán, ahogy teltek az évek, évtizedek, ugyanilyen szoros, erős és emberileg megrendítő ragaszkodásom született meg Babits Mihály iránt is. És roppant jól érzik magukat együtt bennem. Babits és József Attila. Ez nem véletlenül születik meg egy emberben. Majdhogy nem természetes, ha az ember nagyon ismeri őket, és nagyon szereti, akkor ez olyan békesség, amelyiknek létre kellett volna jönnie. Én nem tartom Babits erényének, hogy ezt a kicsi lépést vagy engedékenységet nem tudta megtenni, amit meg kellett volna tenni. Hát mégis csak Babits ő. De én ilyen felismeréseknek örülök, és jól érzem magamat, ettől jó embernek lenni, így értem ezt a kibékülést. Ők tulajdonképpen olyan két ember és két költő voltak, akiknek együtt a helyük. Istenem, miket mondtak Babitsról, diákidőmben, hogy ilyen meg olyan meg amolyan. És ennek a valóságtól, élettől elrugaszkodott költőnek ma is, mint a parázs, üzennek a szavai. Annyira benne élnek a valóságban, annyira elevenek. Az embert föltüzel, hogyha a szemével hozzáér.

Amellett, hogy nagy élményem Babits, nagy élmény Sinka István. Szerencsém volt, mert nekem olyan magyartanárom volt, aki, miközben tanította a XIX. századot, bele szőtte Szabó Lőrincet, és elmondott egy Szabó Lőrinc verset. Csak úgy, mellékesen, és ment tovább. Ez volt a *Hajnali rigók*. És mellékesen, csak úgy mondta, hogy él ma egy költő, aki akkora költő, mint Ady Endre. S ez Sinka István. Szóval én időben, majdhogynem mindenről értesültem, kamaszként, de úgy, hogy nagyjából már a helye is ki volt jelölve. És az a hely nem volt pontatlan. Nékoszista voltam, Papp Matyi, aki a szomszéd ágyban aludt, állandóan Sinka verseket mondott. Tele volt a légkör Sinkával. Ilyen értelemben szerencsés vagyok, mert amikor meg kellett találnom azt, amire szükségem volt, megtaláltam. Sokszor nem is az én magam érényei folytán, hanem azért, mert elém tette az élet.

Badacsonytomaj

*Fönn a Badacsony és én az Isten kedvében
ott jártam alatta;
s lenn a Balaton, honnan jöttél, mint a szellő
napfényben ragyogva.*

*Ennyi volt; a többi úgy történt, mintha belül
meg lett volna írva,
pedig a kérdések kérdése voltunk, üres
kéziratpapírja.*

*Aztán mentünk, hegy alatt, víz fölött sebova,
beszéltünk, hallgattunk
az úton, mint egy szál zsinóron; ha van Isten,
itt a szeme rajtunk*

*És volt, mert amit az ember az embernek adbat,
egymásnak megadtuk.
Asszony, én téged már látatlanul is látlak.
Itt az írás rajtunk.*

ALBERT ZSUZSA (1932) író, költő, műsorvezető, irodalomtörténész.
BIHARI SÁNDOR (1932–2011).